

1
E.R.A.T-76.1.984

MUINSUSKAITSEAMET
ARHIIV

P-1107

EESTI NSV MINISTRITE NÕUKOGU RIIKLIK EHTUSKOMITEE
TEADUSLIK RESTAUREERIMISE TÖOKODA

OBJEKT: Paide rajoon, Koeru kirik

ŠIFR. NR.: 221/69

TELLIJA: ENSV MN Riiklik Ehituskomitee

TEOSTAJA: Vabariiklik Restaureerimisvalitsus

Koeru kiriku ülevaatuse
aruanne.

Direktor: [Signature] /V. Saks./

Peainsener: [Signature] /K. Aluve./

Projekt-sektori juhataja: [Signature] /V. Viikholm./

Peaspetsialist ajaloo alal: [Signature] /V. Reum./

Peaspetsialist arhitektuuri alal: [Signature] /H. Potti./

Objekti autor: -

TALLINN 196 ^{9.}

K o e r u k i r i k u

Ülevaatuse aruanne 18. juunil 1969. a.

Käesolev paikne ülevaatus toimus ENSV MN Riikliku Ehituskomitee Ehitismälestiste Kaitse Inspeksiooni ülesandel seoses Koeru kirikus toimuvate remonttöödega. Kohale sõites ilmes, et osa kiriku remonti oli juba toimunud. Tehtud töö seisnes kiriku torni väliskülje valgendamises-lupjamises, mis oma kvaliteedilt jättis rahuldava mulje. Jutuajamises kirikuõpetajaga selgus, et pikihoone ning koori välisseinte valgendamist pole sel aastal võimalik teostada, kuna selleks ei jätku enam raha. Palusin tungivalt, et enne remondi jätkamist kindlasti teatatakse Inspeksioonile tööde alustamise aeg. Välisremondi edasises käigus oleks vajalik väljaselgitada põhimõtteline seisukoht, kas nurgakvaadrid, mis kiriku väliskujunduses etendavad olulist osa, jätta lubjakatte alla või eksponeerida need lubjakattest puhastatult - loomulikult paekivi värvitoonis. Kahjuks jäi see probleem torni valgendamisel otsustamata ning nurgakvaadrid on endiselt lubja- ning kerge krohvikatte all. Mainitud küsimuse otsustamisele peaks eelnenema kvaadritest laotud välisnurkade sondeerimine, et püüda selgitada nende algse kujunduse iseloomu. Nagu allpool nähtub, on põhjust arvata, et Koeru kiriku kvaadernurgad olid algselt seinad üldisest pinnakujundusest markeeritult esile tõstetud. Üeldu on praegu alles oletus, mis vajab antud juhul veenvamaid põhjendusi. On seisukohti, mis kinnitavad, et keskajal oli sageli kombeks lubjata valgeks ning viia ühtsesse värvitooni sein koos nurgakvaadritega. Samal ajal aga teame, et puhtaid lubja- ning krohvikatteta hoonenurki just eriti rõhutati (näiteks Padise kloostri kiriku ja Märjamaa kiriku juures).

Kiriku sisemuses pole mingit remonti veel tehtud, kuid on kavatsus juba kõige lähematel päevadel alustada valgendamistöodega kooriruumis (kaasa arvatud võidukaare piillarite külgseinad). Arvestades asjaolu, et pikihoones ning tornis on paljandunud kesk- aegsete (ja ka hilisemate) dekoratiivsete seinamaalingute küllaltki ulatuslikke fragmente, on ilmtingimata vajalik enne kooriruumi valgendamistöde algust sondeerida seal seinapindu kui ka võlve ja aknaavause piirkonda, selgitamaks sealse seinamaalingute olemasolu võimalusi. Käesoleval momendil pole sondeerimist võimalik teha, kuna puuduvad selleks vajalikud tellingud või pikem redel. Olgu siinkohal meenutatud, et üldise traditsiooni kohaselt oli kooriruum keskajal kui kõige püham ruum kirikus kunstiliselt tugevalt rõhutatud ning eredamalt esile toodud kui pikihoone või tornialune ruum.

Käesoleval paigal ülevaatusel võimaldus seinamaalingu jälgede otsimise huvides osaliselt kontrollida ning sondeerida seinapindasid nii pikihoones kui ka kooriruumis. Pikihoones valisin sondaaži kohaks lõunalöövi läänepoolseima võändkaare konsooli piirkonna, kuhu oli võimalik mugavamalt juurde pääseda tänu kõrgele külgväärile. Sondeerimise tulemused olid järgmised:

1. Eemaldades konsoolilt pealmised lubjakihid, mida arvult oli provisoorsel vaatlusel võimalik kindlaks määrata vähemalt viis (kihid olid kohati küllalt paksud, mis lubas oletada, et ulatuslikuma ning põhjalikuma vaatluse tulemusena võiks neid eristada ilmselt veelgi rohkem), paljandus kollakas punane soojatooniline värvikiht. See paiknes vahetult paekonsooli algsel pinnal ning kattis konsooli täielikult (karniisliistu arvestamata, mis jäi lubikattest puhastamata). Analoožilistele tulemustele jõudsin ka sama löövi idaseinas, vahetult võidukaare kõrval oleva konsooli puhastamisel (teostasid viimast osaliselt juba 1968.aastal). Vii-

mati mainitud konsoolil on reljeefis kujutatud lehtedega puok-
sake, mis samuti on kaetud ühtlase punase värviga, täpselt sama-
sugusega nagu vööndkaare konsool. Kolmas sondeerimine on osali-
selt teostatud läänest esimese põhjapoolse pillari kapiteelil.
Kapiteelil puhastati ainult lõunapoolne külg, kus on kujutatud
reljeefis munga pea ning rindkeha vaatega kesklöövi poole. Juurde
pääsu kapiteelile võimaldas oreliiväär. Ka siin jõuti juba eelpool
kirjeldatud tulemustele: punane värv ei katnud mitte ainult kon-
sooli või kapiteeli puhtaid pindasid, vaid ühtlasi ka neil kaju-
tatud reljeefseid motive. Lõpuks tegin väikese pistesondaaži ka
idapoolsema lõunapiilari kapiteeli juures lõunavääri kõrval.
Eemaldades lubjakatte kapiteeli ülanurkades paiknevalt looma-
pealt (hunt või koer) selgus, et ka see oli punaseks värvitud.

2. Jätkates sondeerimist lõunalöövi läänepoolseima vööndka-
re alumises lõigus (vahetult eelpool vaadeldud konsooli peal)
ilmnes, et ka see on kaetud värvilise dekooriga. Eemaldasid um-
bes 70 sm ulatuses vööndkaare tornipoolse serva piirkonnas uue-
mad lubjakihid. Need olid suhteliselt kergesti eemaldatavad ega
olnud kuigi tugevalt liitunud algse värvipinnaga. Nähtavasti müü-
ri niiskuse tõttu olid nad kohati täiesti lahtiselt vastu algset
seinakatet. Võib oletada, et analoogiline olukord valitseb suu-
relt osalt kogu kiriku ulatuses ning võimaldaks seetõttu algsete
maalingute väljapuhastamist suhteliselt väikese ajakuluga.

Mainitud vööndkaare alumises osas paljandunud dekoratiivse
värvikompositsiooni lõik oli tehniliselt hästi säilinud. Värv
oli tõmmatud õhukesele siledale krohvikihile. See sile krohvi-
kiht on kirikus hästi eraldatav hilisemast krohvikihist, mis on
märksa krobelisem ning suureteralisem. (nagu allpool kirjeldatud
olid kohati ka sellel uemal krohvikihil maalingud). Maalingul
oli puht-dekoratiivne iseloom: korrapäraselt vahelduvas järjekor-

ras olid üksteise kohale paigutatud horisontaalsed värviribad. Iga riba laius oli keskmiselt 14 sm, kusjuures üks riba oli värvitud punaseks ning sellele järgnev riba siniseks. Kirjeldatud rütm näib katkestamatult korduvat kogu vööndkaare ulatuses. Sondeerimisel paljandus neid ribasid kuni viis. Iga värviriba oli naaberribadest eraldatud valge triibuga, mille laius oli keskmiselt 2 sm. See kujutas endast nagu vuugi imitatsiooni, kuna värviribad pidid vaatajale meenutama nähtavasti värvilisest kivimaterjalist kvaadreid. Enne ribade värvimist oli niiskele ning seetõttu alles pehmele krohvikattele mingi pliiatsitaolise pulgaga tõmmatud triipude laiust markeerivad süvendkriipsud.

Hästi on säilinud punane värvitoon, kuna sinine on tõmbunud hallikaks. Valgetel vuuk-triipudel on kollakas toon.

3. Jätkasin sondeerimist ka vööndkaarest lääne pool paikneval völvikannal. Ilmnes, et ka seal on hilisemate kattekihtide all säilinud algne sile ning õhuke krohvikate. Völvid on Koerus teatavasti ilma roieteta domikaalvölvid, kus ristvölve meenutavad servjooned on markeeritud üksnes vólvi kandade kohal. Üks sellistest siilude liitekohtadest moodustas ka käesolevas kirjeldatava sondaži piirkonna. Selgus, et servjoone-taoline siilude liitekoht völvikannas oli markeeritud punaste vertikaalsete triipudega - mõlemal pool servjoont üks vertikaalselt kulgev triip. Triipude laius oli keskmiselt 2 sm. Samasuguste punaste triipudega on kaunistatud ka völviku ja seina liitekoht, kus roidvölvide puhul paikneb tavaliselt eenduv kilpkaar. Üks mainitud triipudest kulges mööda vólvisiilu serva, kuna teine paralleelselt esimesega mööda seinapinda. On põhjust oletada, et nii siilude liitekohal kui ka seina ja vólvi ühinemise tsoonis leitud dekoratiivsed rööbikjooned on maalitud seinale selleks, et nende abil nagu illusoorsest markeerida vólvide konstruktiivseid elemente, mis

siin roiete ning kilpkaarte abil on jäänud reljeefselt rõhutamata.

Teise ulatuslikuma sondeerimise piirkonna valisin tornialuses ruumis oreli taga hilisema vahelae kohal. Pikihoone poole avaneva tornialuse kaare mõlematel külgedel oli juba varem osaliselt paljandunud punaseid värvitriipe. Eemaldasid neid kohtades hilisemaid kattedkihte mõnevõrra ulatuslikumalt ja puhastasin liigikaudu 120 sm pikkuselt ja kuni 40 sm laiuselt kaarava külgservad (pikihoone lääneseina ja tornialuse ruumi külgsainte liitekohas). Sondeerimise tulemusena selgus, et mainitud servad ehk vertikaalsed nurgad on laotud puhtatest kvaadritest. Kvaadrite vahelised vuugid on ühtlaselt siledaks vajutatud ning on kvaadrite pinnast vaevu märgatavalt kõrgemad. Nähtavasti kohe pärast ehituse valmimist, tõenäoselt koos seinapinna krohvkatte viimistlemisega on kaetud õhukese krohvikattega ka nurgakvaadrid. Nurgakvaadrite kohal on tolele õhukesele krohvikihile sinise (nüüd halliks tõmbunud) värviga tõmmatud vertikaalne riba, mis laiuti ulatub kahel pool servavertikaali keskmiselt 18,5 sm kaugusele. Selliselt loodi illusooriselt mõjuv ning ühtlaselt sirge kvaadernurga kujundus sinisena. Sellele sinisele "kvaadrite-reale" on punaste värvitriipudega markeeritud horisontaalsed "vuugid", mis üldiselt ei lange kokku krohvkatte alla peidetud tegelike vuugikohtadega. Vuugi joone laius kõigub 2 - 2,4 sm piirides. Maalitud kvaadrite paksus aga ulatub sondeeritud kohas 35 - 28 sm-ni. Ei ole vist kahtlust, et kiriku interjööri kujundajad on tahtnud tornialust ruumi nagu suurt värava-ava eriti rõhutatult mõjuma panna. Enne praeguse orelivääri ehitamist oli ta ju pikihoone poole täielikult avatud ning moodustas teatud mõttes kompositsioonilise vastaspoole idas avanevale võidukaarele. On ilmne, et tornialuse ruumi kaarava dekoratiivsed maalingud lähtuvad sa-

mast illusoorse arhitektuurimõju taotlemisest nagu eelpool vaa-
deldud vööndkaare ja võlvikanna maaling.

Punase värvi pindu oli säilinud ka torni lääneseinast oleva
roosakna ümarguse avause külgpinnal ülalosas. On tõenäoline, et ak-
naava kogu külgpind on kaetud vahelduvalt sinide ja punaste riba-
dega, mis horisontaalselt kulgevatenä imiteerivad pikki kvaader-
kivi. Edasine sondeerimine peaks tooma ka selles küsimuses lõpli-
kuma selguse. Lõpuks leidis punase värvi säilmeid ka lääneportaa-
li ümbritseval siseseinal.

Peale eespool kirjeldatud ning ilmselt algsesse kiriku ehi-
tusaega kuuluvate maalingute on Koeru kirikus säilinud ka hilise-
mast ajast pärinevaid dekoratiivseid maalinguid. Pärast seda,
kui torn oli purustanud suure osa lõunapoolse katuse plekk-kat-
test ning vihmavesi tungis läbi võlvide kirikusse, varises lõuna-
lõõvi läänepoolseima võlviku laest osa hilisaegset lubjakatet.
Viimase alt paljandus pruunikas toonis triipjoonest kombineeri-
tud suur dekoratiivne põiming, mis paiknes ümber võlvilae keskosa.
Visuaalse vaatluse tulemusena tundus tõenäosena, et maaling on
säilinud silmapaistvalt hästi. Samasuguses värvitoonis dekora-
tiivmaalingu fragmente leidis ka torni lääneseinast roosakna juu-
res. Sondeerides ümarguse aknaava piiravat sisemist seinapinda
aknaava peal selgus, et kogu avaust ümbritseb pruunikas toonis
dekoratiivne maaling. See koosneb laiemast, vahetult mööda akna-
ava serva kulgevast vöödist ja sellest perpendikulaarselt välju-
vatest S-kujulistest joontest, mis meenutavad kiiri. Nende kiirte
kohale on ülal aknaava peal kolm-neli väiksemat kaarekest, mille
liitekohtadele vahele on asetatud punktid. Kuigi on avatud vae-
valt viiendik üldisest akent ümbritsevast kompositsioonist, tek-
kis siiski veenev mulje, et tegemist on nämbuse-taolise aknakau-
nistusega, mida ülalosas on tahetud rõhutada kroonitaolise motii-

viga. Mõistagi selgitab hilisem uurimine probleemi ka siin lõplikumalt, kuid kirjeldasime seda käesolevas mõnevõrra üksikasjalikumalt vaid selleks, et näidata sondeerimisel avanenud küsimuste ning ülesannete ulatuslikkust ning nende lahendamisvajadust nii konserveerimis- kui ka võimaliku restaureerimise osas.

Lisamärkusena olgu mainitud, et Koeru kiriku katus ja torn põlesid Põhja sõjas 1703.aastal. Nähtavasti kuni sõja lõpuni ja mõni aeg veel hiljemgi oli kirik ilmastiku mõjude laostava mõju all. Paratamatult pidid kannatama ka vanad seinamaalingud ning krohvicate tervikuna. Kiriku põhjalikul remontimisel 18.sajandi esimesel poolel krohviti kirik ilmselt täielikult uuesti ja kaeti ka uute dekoratiivsete maalingutega. Sondeerimisel ning pikihoone võlvlaes vihma mõjul paljandunud pruunitoonilised maalingufragmentid pärinevad ilmselt just sellest taastamisperioodist. Oletust kinnitab ka maalingute mõningane hilisbarokne iseloom.

Selgitasin kohaliku kirikuõpetajaga ka neid võimalusi, mis võiksid realiseerimisele tulla kiriku sisustuse parandamise huvides pärast siseremondi teostamist või vahetult sellega seoses. Neid võimalusi on Koerus tähelepandavalt huvitavaid. 1) Õpetaja kui kiriku valdaja ja kõige mõjukam esindaja oli täielikult nõus meie ettepanekuga, mis näeb ette külgvääride likvideerimise. Külgväärid on arhitektuurilt inetud ja takistavad pikihoone ruumimõju esiletoomist vägagi suurel määral. Säilike endises olukorras ainult oreliväär pikihoone lääneotsas. Ideaalne oleks muidugi kui ka selle saaks likvideerida, sest ainult siis oleks võimalik uuesti esile tuua tornialuse võlvruumi ning selle suure dekoratiivmaalingutega kaunistatud kaarava, mis moodustas algselt pikihoone lahutamatu osa. Oreli võiks paigutada uuesti rekonstrueerituna vääriale pikihoone edela- või loodenurgas, kus võiks varuda ruumi ka väiksema koori esinemisteks. Kuid vaevalt nõustuks sel-

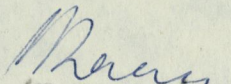
lega kogudus, kes on kinni traditsioonides. Viimases küsimuses õpetajaga juttu ei olnud. 2) Kõrvaldada tuleks praegune uusgootiline suur ning raskepärane alterisein, mis koori idakna täielikult varjab. Kunstiliselt ei paku ta midagi. Selle asemele oleks vaja tagasi panna 17.sajandi esimesel poolel Lüderit Heissmanni poolt renessansslikes vormides valmistatud altar, mis praegu seisab kooriruumi lõunaseina ääres. Kuigi vana altar vajab hilise inetu värvikatte eemaldamist, maalingute värskendamist, võiks ta esialgu ka sellisena nagu ta praegu on, ona ülesannet täita. Olgu lisatud, et altar on valmistatud samal ajal kui kiriku kantsel ning kuulub ka samale meistrile. Nende mõlema koos esinemine annaks kooriruumi interjöörile stiilse mõjukuse, mida omapoolt senisest paremini rääkistaks ka Chr.Ackermanni suur krutsifiks koori põhjaseinal. 3) Pikihoones säilib hilisaegse inetu sinaka värvikatte all suur sektsioon pingistikku, mis valmis ühel ajal altari ja kantsliga (1645). Pingistiku sondeerimisel ilmnes, et nad on algselt olnud kaetud tumepunase värviga (põhiosas vähemalt). Stiilsetele nikerd-detailedele lisanduvad rikkalikes vormides sepishinged pingistiku ustel. Pingistiku värvimisele asudes vajaks nende vanem sektsioon kindlasti täielikku restaureerimist. Neis, sisustust puutuvates küsimustes oleks vajalik juba aegsasti kontakti võtta Kultuuriministeeriumi Kunstimälestiste Kaitse Inspeksiooniga ja paluda, et nad võimaluse korral võtaksid oma plaani Koeru vana altari, kantsli ja pinkide restaureerimise.

Koeru kirik (valminud 13.saj. lõpul) on nii arhitektuurilt kui ka sisustuselt Kesk-Eesti üks kõige huvitavamaid ning silmapaistvamaid ehitismälestisi. Ta asub suures maanteede sõlmpunktis kus peale kiriku säilib ka teisi märkimisväärseid ehitismälestisi nagu kõrtsihoone ja Aruküla mõisaansambel. Koerul on kõik eeldused kujuneda turismimarsruutide plaanis keskseks kohaks. Kõike

seda arvestades oleks Koeru kiriku täielik restaureerimine ja kiriku ajaloolise sisustuse kordaseadmine igati põhjendatud ning vajalik.

Lisamärkus: sõltumatult kõikidest remonttöödest on vajalik tähelepanu pöörata kiriku vahetule ümbrusele, mis viimase aastakümnete jooksul on lastud puudest ja põõsastest liiga täis kasvada. Kirikuhoone parema säilimise ning välise mõjulepääsemise huvides vajaksid kõhest eemaldamist kõik puud ning põõsad vähemalt 2-3 m laiuses tsoonis ümber kiriku. Kaaluma peaks ka kaugemate puude ning põõsaste harvendamise võimalusi (eriti lõunaküljel).

Tallinnas, 20. juunil 1969. a.

/V. Raam./